INKLYUZIV TA’LIMDA INDIVIDUAL VA DIFFERENSIAL YONDASHUVNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Berdinazarova Muxlisa Beknazar qizi
berdinazarovamuxlisa01946@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu tezisda inklyuziv ta’lim jarayonida individual va differensial yondashuvlarni qo‘llashning pedagogik ahamiyati, nazariy asoslari hamda amaliy imkoniyatlari yoritilgan. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, o‘quv jarayonini moslashtirish va ta’lim samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Individual va differensial yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali har bir o‘quvchining bilish imkoniyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va rivojlanish sur’atlariga mos ta’lim muhitini tashkil etish yo‘llari asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar. *inklyuziv ta’lim, individual yondashuv, differensial yondashuv, alohida ta’lim ehtiyojlari, pedagogik shart-sharoitlar, ta’limni individuallashtirish, teng imkoniyatlar, pedagogik texnologiyalar, individual ta’lim yo‘nalishi, ta’lim samaradorligi.*

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimini takomillashtirish, har bir bolaning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlash va ta’lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’limni rivojlantirish, ta’lim muassasalarida barcha o‘quvchilar uchun qulay va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv ta’lim nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim jarayoniga jalb etish, balki har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim olishiga sharoit yaratishni ham nazarda tutadi.

An’anaviy ta’lim jarayonida ko‘pincha barcha o‘quvchilarga bir xil mazmun, usul va topshiriqlar asosida bilim berishga ustuvorlik beriladi. Biroq o‘quvchilarning bilim darajasi, axborotni qabul qilish tezligi, fikrlash xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi va o‘rganish ehtiyojlari bir-biridan farq qiladi.

Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda yagona yondashuvdan foydalanish ayrim o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli inklyuziv ta’limda individual va differensial yondashuvlardan foydalanish muhim pedagogik zarurat hisoblanadi.

Individual va differensial yondashuvlar o‘quvchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olish, ta’lim mazmuni va metodlarini moslashtirish, har bir bolaning ta’lim olishdagi faolligini oshirish hamda uning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvlar o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni kamchilik sifatida emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etishda hisobga olinishi lozim bo‘lgan tabiiy xususiyatlar sifatida qabul qilishga asoslanadi.

Asosiy qism

Individual yondashuv — bu o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, bilish imkoniyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari, rivojlanish sur’ati va mavjud qiyinchiliklarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishdir. Bunda pedagog har bir o‘quvchining o‘ziga xos jihatlarini aniqlaydi, uning imkoniyatlariga mos topshiriqlarni tanlaydi va zarur pedagogik yordamni ko‘rsatadi. Individual yondashuvning asosiy maqsadi o‘quvchining mavjud imkoniyatlarini rivojlantirish, mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishiga yordam berishdan iborat.

Differensial yondashuv esa o‘quvchilarni ta’lim ehtiyojlari, tayyorgarlik darajasi, o‘rganish sur’ati yoki topshiriqlarni bajarish imkoniyatlariga ko‘ra farqlash hamda ularga mos ta’lim usullari, vazifalar va yordam shakllarini taklif etishni anglatadi. Bunda ta’lim mazmuni, topshiriqlarning murakkablik darajasi, o‘quv faoliyatini tashkil etish usullari va natijalarni namoyon etish shakllari moslashtirilishi mumkin. Individual yondashuv alohida o‘quvchining xususiyatlariga yo‘naltirilsa, differensial yondashuv o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olib, turli topshiriqlar, metodlar va yordam darajalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Ularni uyg‘unlashtirish har bir bolaning ehtiyojlariga mos pedagogik sharoit yaratadi.

Inklyuziv ta’limda individual yondashuv, avvalo, har bir o‘quvchining shaxs sifatida qadrlanishi va uning ta’lim olish huquqi ta’minlanishi bilan belgilanadi. O‘quvchining imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish ta’lim jarayonidagi qiyinchiliklarni aniqlash, tegishli yordamni tashkil etish va uning faol ishtirokini kengaytirishga xizmat qiladi. Pedagog bolaning bilim darajasi, topshiriqlarni bajarish tezligi va axborotni qabul qilish xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘quv materialini tushuntirishi mumkin. Ayrim o‘quvchilar og‘zaki izoh orqali,

boshqalari esa ko‘rgazmali vositalar, rasmlar, jadvallar yoki amaliy mashg‘ulotlar yordamida samaraliroq o‘rganadi.

Individual yondashuv o‘quvchining psixologik holati va o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Imkoniyatlarga mos topshiriqlar berilishi, kichik yutuqlarning e’tirof etilishi va xatolarga rivojlanish jarayonining tabiiy qismi sifatida munosabat bildirilishi ta’limga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Zarur hollarda qo‘shimcha tushuntirish, yo‘riqnoma, ko‘rgazmali namuna yoki texnik vositalardan foydalanish o‘quvchining topshiriqni imkon qadar mustaqil bajarishiga yordam beradi. O‘quvchining dastlabki bilimlari va keyingi natijalarini taqqoslash esa qo‘llanilayotgan metodlarning samaradorligini baholash imkonini beradi.

Differensial yondashuv barcha o‘quvchilarning umumiy ta’lim maqsadlariga erishishida ishtirok etishini ta’minlaydi, biroq ularga taqdim etiladigan yordam, topshiriq shakli yoki o‘quv materialining murakkablik darajasi farqlanishi mumkin. Uni amalga oshirishda bir necha yo‘nalish muhimdir. Birinchidan, ta’lim mazmuni o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi va ehtiyojlariga mos tarzda taqdim etiladi. Ikkinchidan, og‘zaki tushuntirish, ko‘rgazmali namoyish, amaliy mashg‘ulot, juftlikda ishlash, kichik guruhlar va raqamli vositalardan foydalaniladi. Uchinchidan, topshiriqlarning bosqichlari, hajmi, murakkabligi yoki bajarish shakli moslashtiriladi. To‘rtinchidan, baholashda o‘quvchining rivojlanish dinamikasi, belgilangan o‘quv maqsadlari va topshiriqni bajarish sharoitlari hisobga olinadi.

Differensial yondashuv o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligini ham rivojlantiradi. Kichik guruhlarda ishlash, juftlikdagi topshiriqlar va o‘zaro yordamga asoslangan faoliyat orqali bolalarda hamkorlik, muloqot, o‘zaro hurmat va ijtimoiy mas’uliyat ko‘nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga, o‘quvchilarni doimiy ravishda “zaif” yoki “kuchli” guruhlarga ajratib qo‘yishdan saqlanish lozim. Guruhlar topshiriq va o‘quv maqsadiga qarab moslashuvchan tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Individual va differensial yondashuvlarning samaradorligi bir qator pedagogik shart-sharoitlarga bog‘liq. Birinchi shart — o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash. Bunda pedagogik kuzatish, suhbat, o‘quv topshiriqlari natijalarini tahlil qilish va ota-onalar bilan hamkorlikdan foydalanish mumkin. Ehtiyojlarni aniqlash o‘quvchini yorliqlash yoki imkoniyatlarini cheklash uchun emas, balki zarur yordamni tashkil etish uchun amalga oshirilishi kerak.

Ikkinchi shart — pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. O‘qituvchi inklyuziv ta’lim tamoyillari, differensial ta’lim metodlari, individual ta’lim rejasini ishlab chiqish, moslashtirilgan materiallarni tayyorlash va o‘quvchilarning rivojlanishini baholash bo‘yicha yetarli bilim hamda ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim. Uchinchi shart — qulay va to‘siqlarsiz ta’lim muhitini yaratish. Bunda jismoniy muhitning qulayligi, materiallarning tushunarliligi, zarur texnik vositalarning mavjudligi va psixologik xavfsizlik ta’minlanadi.

To‘rtinchi shart — oila va mutaxassislar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. O‘qituvchi, ota-ona, psixolog, maxsus pedagog va boshqa tegishli mutaxassislarning hamkorligi o‘quvchining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish hamda pedagogik yordamni izchil tashkil etish imkonini beradi. Beshinchi shart — ta’lim natijalarini muntazam monitoring qilish. O‘quvchining rivojlanishi yakuniy baholar bilan birga darsdagi faolligi, mustaqil ishlash ko‘nikmalari, o‘quv materialini tushunishi va ijtimoiy munosabatlardagi ishtiroki orqali ham baholanishi kerak.

Mazkur yondashuvlarni boshlang‘ich sinfdagi matematika darsi misolida ko‘rib chiqish mumkin. O‘qituvchi “Ikki xonali sonlarni qo‘shish” mavzusini o‘rgatayotganda, barcha o‘quvchilar uchun umumiy maqsad qo‘shish amalini tushunish va misollarni yechish bo‘ladi. Sonlar tarkibini tushunishda qiynalayotgan o‘quvchilar bilan sanoq cho‘plari yoki sonli chiziq yordamida ishlash mumkin. Boshqa o‘quvchilar misollarni mustaqil yechishi, ayrimlari esa murakkabroq masalalar tuzishi mumkin. Yozma topshiriqda qiynaladigan o‘quvchiga bosqichma-bosqich yo‘riqnoma, qo‘shimcha vaqt yoki javobni muqobil shaklda ifodalash imkoniyati beriladi. Bu misolda umumiy ta’lim maqsadi saqlanadi, ammo unga erishish yo‘llari o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtiriladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limda individual va differensial yondashuvlardan foydalanish har bir o‘quvchining ta’lim olish huquqini ro‘yobga chiqarish, individual imkoniyatlarini rivojlantirish va ta’lim jarayonidagi to‘siqlarni kamaytirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Individual yondashuv o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishga yo‘naltirilsa, differensial yondashuv ta’lim mazmuni, metodlari, topshiriqlari va yordam shakllarini moslashtirishga xizmat qiladi.

Ushbu yondashuvlarning uyg‘unligi o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘ziga

bo‘lgan ishonchini mustahkamlash va jamoada hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ularni samarali amalga oshirish uchun pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, qulay ta’lim muhitini yaratish, ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda ta’lim natijalarini muntazam tahlil qilish zarur.

Quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: 1) bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida inklyuziv ta’limga oid nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish; 2) o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va mos pedagogik yordam ko‘rsatish bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirish; 3) ko‘rgazmali, interfaol, raqamli va moslashtirilgan o‘quv vositalaridan foydalanish; 4) baholashda individual rivojlanish dinamikasi va ta’lim maqsadlariga erishish darajasini hisobga olish; 5) oila, pedagoglar, psixologlar va maxsus pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish.

Demak, individual va differensial yondashuvlar inklyuziv ta’limni tashkil etishning muhim pedagogik vositalari bo‘lib, ularni tizimli va maqsadga muvofiq qo‘llash ta’lim sifatini oshirish, teng imkoniyatlarni ta’minlash va har bir o‘quvchining salohiyatini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-641-son, 2020-yil 15-oktabr.

3. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York, 2006.

4. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.

5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. – Paris: UNESCO, 2020.

6. Tomlinson C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. – 3rd ed. – Alexandria, VA: ASCD, 2017.

7. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring inclusive pedagogy // British Educational Research Journal. – 2011. – Vol. 37, № 5. – P. 813–828.